

YU ISSN 0456—0689
UDK 886./1.6+808.1/.2:37

КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

ИЗ САДРЖАЈА

Васо Милинчевић:
Змајево вишегласје

Нада Милошевић-Ђорђевић
Појам историјске баладе и епска народна
песма Косовка девојка

Ivan Klajn:
Kontaktни i међани jezici

Милија Николић
Наслови писмених састава

4

1983.

БЕОГРАД

— ● —
Студије и чланци — Настава — Прилози —
Прикази — In memoriam — Библиографија —
Хроника

Стана Ристић (Београд)

ЛЕКСИКОГРАФИЈА И ЛЕКСИКОЛОГИЈА,
ЗБОРНИК РЕФЕРАТА, БЕОГРАД—НОВИ САД, 1982.

Књига *Лексикографија и лексикологија* појавила се 1982. године као зборник реферата одржаних у првим двома секцијама на Научном скупу о лексикографији и лексикологији у децембру 1980. године у Београду. Организатори скупа (а и суиздавачи овог зборника) окупили су заинтересоване лингвисте, лексикологе и лексикографе из целе земље, а резултати оваквог сусрета нису били само у броју активних учесника и реферата него и у њиховој разноврсности, чиме је ова широка област представљена у својој комплексности и у развоју.

Из опширног садржаја Зборника ми ћемо повезивати реферате у уже тематске целине и износити њихову суштину, помињући наслове и ауторе, како бисмо омогућили нашем читаоцу да пронађе и појединости за које буде заинтересован.

У првом делу излагања осврнућемо се на радове који нас обавештавају о достигнућима, пропустима и потребама данашњег развоја лексикографије, не само на целом српскохрватском језичком подручју него и на словеначком и македонском. За ово прво изнећемо најбитније елементе неколико реферата. У раду Драга Ђупића *Новија српскохрватска лексикографија* дати су подаци о успешно реализованим лексикографским програмима и онима који су у фази израде, а и општа запажања аутора да и поред заостајања у развоју савремена лексикографија није сиромашна двојезичним, термилошким и енциклопедијским речницима. Озбиљни недостаци већине термилошких речника су у томе што су непотпуни, више су индекси или номенклатуре назива, немају лингвистички приступ у обради, па им је нормативна и функционална вредност умањена. За разлику од ових, енциклопедијску лексикографију карактерише организованији рад институционалног карактера, као и успешан ауторски рад подстакнут оваквим програмима.

За садашње језичке и шире културолошке протребе примарно би било планирати следеће програме: једнотомни речник српскохрватског књижевног језика, приручни нормативни речник стандардног језика, фразеолошке, етимолошке, рекцијске и др. речнике, попунити број ономастичких речника, израђивати речнике наших најстаријих споменика и речнике средњовековне књижевности. Аутор се залаже за израду посебне библиографије наше лексикографије и лексикологије која би нас исцрпно обавестила о свему што је до сада урађено, па би се на основу тога могао утврдити и списак онога шта је потребно урадити. Наравно, овако претпостављено јачање програмске и кадровске основе подразумева и поизитиван друштвени третман ове важне лингвистичке дисциплине.

О неким несугласицама у српско-хрватским језичким односима и разлозима који су до сада онемогућавали реализацију речничких пројеката, као што су израда речника књижевног језика и нормативног речника, сазнајемо из радова Далибора Брозовића *О садржају појма норма у лексикологији и лексикографији* и Драгутина Рагуџа *Рјечник и граматика у хрватскоме или српскоме по вриједносном идентитету*. По мишљењу Д. Брозовића новоштокавски језички стандард није само дијалекатска база него и надградња, па се постојање лексичке норме у њему

не сме негирати, што би се морало имати у виду и при решавању практичних задатака из лексикографије. Д. Рагун се залаже да се при решавању спорних језичких питања разматрају сва три вида језичких појава посебно: генетски, типолошки и вредносни (модел сложеног идентитета), али да се при третирању вредносног вида, који је у језику, као његова надградња, и најспорнији, мора имати на уму његов нормативни карактер и на граматичком и на лексичком плану.

Према реферату Тодора Димитровског *Неки актуелни задаци македонске лексикографије* у СР Македонији лексикографи су морали извршити деликатније задатке повезане са усвајањем македонског стандардног језика у писаном и говорном облику. Интензивнији развој лексикографије на овом језичком подручју почиње тек од друге половине овога века, а усмерен је на превазилажење објективних и субјективних тешкоћа. Требало је ангажовати довољан број сарадника, обезбедити средства, али је много теже, како истиче аутор, било отклонити проблеме лингвистичке природе: преовлађујући утицај дијалекатске лексике с једне, и утицај српскохрватског, односно бугарског језика, с друге стране. Осим мањих лексикографских остварења (једнотомни, описни речник македонског језика, инверзни и правописни речник), значајна је активност која се одвија у Институту за македонски језик, а која је усмерена на припремање грађе за велики описни речник македонског језика. Истовремено се припрема израда једнотомног нормативног речника савременог македонског језика, а картотека речи македонске народне поезије послужиће и као грађа за речник језика македонске народне поезије.

Међутим, ни у Македонији као и на српскохрватском језичком подручју, реализовани пројекти и планирани програми не задовољавају све потребе језичке и културне стварности, а најургентнија потреба је за опсежним српскохрватско-македонским речником који би нарочито допринео преводилачкој делатности у овој републици.

За развој лексикографије у СР Словенији значајно је раздобље од шездесетих година овога века, од када се организовано и плански у научним институцијама остварују лексикографски програми. Појединости овакве успешне активности представљене су у раду *Povojna slovenska leksikografija* Martina Ahlina, а ми ћемо истаћи само неке. Најбитнији пројекти су *Slovar slovenskega knjižnega jezika* и *Etimološki slovar slovenskega jezika* Franca Bezlaja. Значајне и бројне резултате дала је двојезична лексикографија (израђено је око 60 двојезичних речника, значајан је *Srbohrvatsko-slovenski slovar* Janka Jurančiča. Бројни су и терминолошки речници остваривани у програмима Словеначке академије знаности и уметности, затим енциклопедијски речници. Нешто спорије у послератном периоду се развијала дијалекатска лексикографија, недостајали су речници појединих дијалеката и методолошки приступ оваквим пројектима. Поред мањих ауторских остварења урађен је нацрт обимнијег пројекта за речник Словенаца у Корушкој.

Као што показују подаци овога рада, и на словеначком подручју лексикографија не развија све своје гране подједнако ни квантитативно, О неким пропустима двојезичне лексикографије сазнајемо из рада Јанка Јуранчича *Конфронтација словеначкога и српскохрватскога речничког фонда у лексикографију*.

Ово су били општији прегледи онога што се, према наведеним радовима, остварује и чему се тежи у области лексикографије и упознавање са напорима ове дисциплине да се развија и да доприноси општој науци о језику, култури и ширим друштвеним потребама. Детаљи тог развоја и напора дати су у другим радовима Зборника, па ћемо се потрудити да и њихов садржај представимо у што краћем и функционалнијем прегледу.

Драгољуб Петровић у своме раду *Проблеми и изгледи српскохрватске дијалекатске лексикографије* као да се надовезује на констатацију Д. Ђупића о неразвијености српскохрватске дијалекатске лексикографије, с тим што аутор недвосмислено и прецизно открива и именује појединости оваквог става, језичке и ванјезичке условљености као и

могућност „да се у понечему крене и да се учини нешто против даљег заостајања“. Ванјезичке, објективне околности: историјске и културне прилике, низак ниво и неукорењеност културне традиције, нејединствена брига о језику, језичка политика и сл. могле би се превазићи побољшавањем и материјалних и кадровских прилика. Много теже је решити оне које су условљене лингвистичким факторима као што су „кратка историја нашег језичког стандарда“ и тешко одредиве границе између дијалекатске и стандардне лексике. Ово прво је условило да у нашој средини није сазрела свест о значају систематског скупљања дијалекатске лексике и неопходности публикаовања регионалних речника, а друго је условило одсуство критеријума за одређивање границе између дијалекатске и стандардне лексике. Дијалекатска лексика мора се узимати као укупност лексичког инвентара у једном ненормираном идиому са свим карактеристикама, без обзира на степен његове сродности са стандардом. Ако би се применили ови и други критеријуми које наводи аутор, биле би превазиђене сметње лингвистичке природе, па би и развој дијалекатске лексикографије био могућ и извешан. Имајући све ово у виду, у оквиру Матице српске и Института за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду приступило се систематском прикупљању српскохрватске народне лексике у Војводини за дијалекатски речник овог подручја.

Лексиколошка истраживања не прате лексикографски рад у српскохрватској дијалекатској лексички, а неке видове, заостајања лексикографске праксе даје нам Светлана Зајцева у раду *Дијалекатски речници као база за савремена лингвистичка истраживања*. У раду су дате основне карактеристике дијалекатских речничких остварења и збирки речи, по којима су и речници и збирке диференцијалног типа, што ограничава могућност приказивања реалне семантичке и стилске функције речи у систему говора, недостаје им лексиколошка интерпретација грађе као и недовољно коришћење сакупљене грађе. Да би одговорио захтевима словенске лексикологије и лексикографије, дијалекатски речник би морао реално да прикаже семантичку вредност дијалекатских речи, њихову функционално-стилску улогу, социолингвистичку карактеристику, распрострањеност у границама говора и да све то солидно документује.

На новој концепцији заснива се израда Рјечника хрватскога кајавског књижевног језика, а планира се израда дијалекатског речника кајавског наречја, који би били својеврсна допуна великог Рјечника Југословенске академије знаности и умјетности. Радам *Рјечник језика хрватске кајавске писане рдијечи* у овом Зборнику Божидар Финка укратко даје концепцију по којој се израђује овај речник, као и практичне проблеме с којима се обрађивачи овог пројекта сусрећу.

Дијалектологија је у свом развоју дала нову форму излагања лексичког материјала, а то је дијалекатски атлас у коме је веома битан географски фактор. О томе шта се увођењем овог фактора променило у традиционалном методу теренских истраживања и начину интерпретације лексике у семантичком погледу обавештава нас Барбара Фалињска у раду *Улога географског фактора у дефинисању значења*. Пре свега, ова промена се огледа у примени картографске методе чиме се остварује прецизна локализација материјала без које се не може утврдити значењска дистрибуција испитиваних назива у појединим дијалектима. Усавршавањем картографске методе дошло се до новог поступка — означавања на карти семантичких структура одређеног микропоља. Одустало се од изолованог истраживања појединих речи и њиховог значења, пошло се од групе речи које представљају једно семантичко поље, што је подразумевало да се при дијалекатским истраживањима узима у обзир потпуна лексика а не само диференцијална (на што је упозорио и Д. Петровић у поменутом раду). И поред тога што су за обраду дијалекатске лексике и семантике новији покушаји значајни, у практичној примени, по мишљењу аутора, имају недостатака зато што је потребно вишеструко

повећавање упитника и захтевају систематско проучавање и проверавање на терену.

О још неким тековинама дијалекатске лексикографије у Зборнику нам говоре многи радови: *Регионални дијалектолошки речник Мађара у Југославији* Олге Пенавин, *Поглед на језичко благо Груже* Драгише Витошевића, *Лексичко богатство тимочко-лужничког говора* Љубише Рајковића, *Из ускочке лексике* Милије Станића, *Прилог познавању топономастичке и друге лексике у дурмиторском крају* Драгомира Вујичића.

Насупрот тешкоћама с којима се суочава дијалекатска лексикографија, ономастика данас постиже значајне резултате, а по речима С. Зајцеве, због успешног лексиколошког и лексикографског приступа. У раду *Принципи рада на ономастичким речницима у Македонији* Трајко Стаматоски нас обавештава не само о начину израде ономастичких речника у Македонији, него и о раду југословенских ономастичара који су укључени у рад Међународног комитета слависта, па и обавезе које из овога следе врло успешно извршавају.

Занимљиве приступе ономастичкој лексици дала је Звездана Павловић у раду *Неки лексичко-семантички односи примењени у ономастички*. Из ове области су и радови Мата Шимундића, Петра Шимуновића и Милице Грковић.

У Зборнику су објављена и три рада са темом из историјске лексикографије од аутора: Александра Младеновића, Франца Новака и Валентина Путанца, као и из области терминологије аутора: Гордане Вуковић, Сава Пујића и Слободана Реметића.

Поред наведених радова који нас информишу о тековинама и пропустима лексикографске праксе, у Зборнику су и радови лексикографа који се баве том праксом. У раду Митра Пешикана *О селекцији речи у описним реченицама* решена су начелна методолошка питања одбира грађе за општи речник и дата су корисна упутства за овакав лексикографски рад.

Радам *Архаизми и њихова обрада у Речнику САНУ* Милица Радовић-Тешин и теоретски расветљава практични проблем обраде једног слоја лексичке грађе, најопштије названог архаизми. За идентификацију појединих од наведених слојева не постоји у пракси неких проблема, на пример издвајање историјске лексике и сл., али је нешто сложенији проблем кад је у питању однос застареле лексике и архаизама, јер лексиколошка теорија диференцира ова два појма; архаизам је ужи појам и при употреби у савременом језичком контексту подразумева стилску обојеност, док је застарела реч, у време кад је употребљена, стилски неутрална.

Савремени речници би морали приказати и стандардну акценатску ситуацију и, како истиче Асим Пецо у свом раду *Акценти у нашим рјечницима*, сваки речник, без обзира на намену, морао би унети ову важну компоненту на своје одреднице.

Лексиколошки приступ сложеној материји фразеологизама у њиховом месту обраде у речницима дат нам је у раду *О критеријума који одређују место обраде фразеологизама у речнику* Драгане Мршевић. Уклапање овакве грађе у опште ткиво речника је проблематично због саме природе израза који је структурно сложен а семантички целовит, па постоји стална противуречност између целине и потенцијалних реалних значења појединих компонената. Зато је важно уочити те противуречности и одређујући сваки случај посебно уочити оно што је типично, заједничко што ће омогућити примену јединствених критеријума при распоређивању материјала Обрађивач би морао да научи распознавати различите типове фразеологизама и по значењу и по структури да би могао, без понављања или изостављања, неке правилно упутити или унети у речник на одговарајући начин. Д. Мршевић разматра само фразеологизме са синтагматском структуром, а можда би за овакав Зборник и за лексикографе било драгоцене да је разматрање дато уопштеније,

али да је обухватило и остале структурне облике: предлошко-падежни и реченички.

За ауторе двојезичних речника корисне сугестије за обраду фразеологизама дао је Матеј Роде у раду *Фразеологија у двојезичним реченицама*.

Радови у Зборнику својим насловима показују колико је широка и сложена област лексике као посебне гране лингвистике, а неке видове прожимања с другим лингвистичким гранама, првенствено са синтаксом, даје нам професор Михаило Стевановић у раду *Синтакса у лексици*. Повезаност ових двеју лингвистичких дисциплина очитује се у лексикографској пракси, јер одређивање значења речи незамисливо је без синтаксичких момената, а тамо где је неопходно, требало би то и назначити.

Занимљиве прилоге дали су и аутори: Јован Кашић, Милорад Дешић, Миле Мамић, Егон Фекете, Ђорђе Костић, Милосав Тешић, Димка Митева, Јака Милер и Мирко Пети.

У Зборнику има неколико радова који представљају теоретски приступ лексичкој материји. Најпре ћемо разматрати три таква рада о истој теми: *О семантичком садржају лексикографске дефиниције* Даринке Гортан-Премк, *О лексикографској дефиницији* Наде Вајс и *О компонентној анализи лексичког значења* Татјане Батистић. Први рад представља схватање о наведеном питању до којег се дошло практичним радом и индуктивним методом, а по њему „семантички је садржај лексикографске дефиниције идентификација семантичке структуре речи, а оне се састоје у интелектуалној интерпретацији појма са релевантним елементима реализације, релевантним за парадигматски тип коме реч припада“.

Нада Вајс у свом раду, полазећи од познатих теоретских поставки савремене лингвистике, лексикографску дефиницију одређује као смисао, као језичку реализацију у метајезику, везујући је за језички знак, са истим садржајним компонентама као у схватању Д. Премк, бавећи се подробно и њеном формом. И по схватању Н. Вајс традиционална лексикографска дефиниција је семантичка анализа у облику синонимијске парафразе, којом лексикограф помоћу разрађених синтагми, набраја саставне елементе за које држи да су важни и довољни за разумевање језичког знака — лексеме. Форма садржаја дефиниције није потпуно слободна нити је до краја одређена, по броју речи потребне су најмање две, а горња граница се не може теоретски одредити. Речничка дефиниција није, и не може бити потпуна, јер се речник темељи на семантици речи, а не на семантици реченице, мада би савремени лексикограф морао у свом раду тежити што већем узимању у обзир реченичне, контекстуалне дефиниције.

Рад Татјане Батистић показује одређивање лексичког значења помоћу компонентне анализе као новог поступка у лексичкој семантици. Према њему лексикографска дефиниција остварује се помоћу минималних смисаоних компонената који се не могу даље разлагати. Они су део речника давног језика, не сачињавају његову лексику; то су теоретски елементи који се постулирају да би се систематски и исцрпно описали семантички односи међу лексичким елементима даног језика. При приказивању интерне семантичке структуре речи неопходно је било увести неке синтаксичке поступке и успоставити синтаксичке односе међу компонентама, а правила помоћу којих се компоненте неке лексеме комбинују у анализи иста су као правила по којима се комбинују речи у реченици.

Други круг лексикографских питања који је лексиколошки расветљен је проблем синонимије и синонима. И о њему у Зборнику имамо три рада: *О синонимији и синонимима* Јелке Матијашевић, *Синонимија* Бранке Тафре и *Sinonimi in njihova funkcija v Slovarju slovenskega knjižnega jezika* Marjete Humar. Из наведених радова сазнајемо да постоје различита схватања о синонимији и синонимима, али је сваки аутор дао и своје мишљење о тим питањима. Та мишљења се углавном подударују у одређивању појма синонимије и синонима, као и осталих појмова ве-

заних са овим питањима. Синонимија би била веза међу речима заснована на равнотежи општег и посебног. Она може бити изражена или неизражена (скривена). Централна питања везана за функционисање система синонимије су: диференцијација, неутрализација и идентификација. Кроз њих су објашњиви и синонимски низ, и доминанта, и замењивост и контекстуални синоними и сл. За лексикологију изучавање синонимије и синонима има општи значај због утврђивања система у лексици и вишеструки значај у изражавању тог система. Одвајање синонима у посебни речник је не само пожељно него и нужно.

Синонимија је у уској вези са полисемијом. Нека питања битна за лексикографију и лексикологију дата су у раду Милке Ивић „О регуларној полисемији“ у лексиколошкој теорији и лексикографској пракси. У лексикографској пракси се не би смеле предвидети неке генерализације полисемичних појава, „регуларна полисемија“, а општи задатак би био да се уочени феномени регуларне полисемије хијерархијски среде с погледом на то да ли, и у коликој мери, испољавају универзални карактер.

Посебан и велики допринос лексикографској пракси остварен је применом рачунара и компјутера у изради речника. Занимљиве примере овакве примене дају нам у Зборнику ови радови: *Конвентирање енциклопедијских речника помоћу рачунара-рачунарски аспекти* Иштвана Кишимре, *О изради Рјечника Кочићева језика на основу компјутерске конкорданце* Милана Шипке. Први рад је теоријски приступ рачунарског конвертирања двојезичних енциклопедијских речника, и показује да је примена рачунара у пракси могућа и да представља велику помоћ и олакшицу лексикографима. Компјутер се може успешно искористити и за израду речника појединих писаца и њихових дела, како нам показује рад М. Шипке.

У чему је допринос примене рачунарске обраде података, и других истраживачких програма заснованих на овим подацима, за лексикографију и лексикологију исцрпно нас обавештава рад Смиљке Васић *Допринос других наука лексикографији*. Рад нас подсећа на нужну сарадњу и упућеност једних научних области на друге, лексикографије и лексикологије на друге научне дисциплине: филозофију, логику, психологију, математичку лингвистику, социолингвистику, лингвистичку статистику и сл. Оне оперишу појмовима: реч, значење, конотација, денотација, полисемија и др. Употребом и у другим дисциплинама ови појмови постају све одређенији, а самим тим и употребљивији у лексикографској теорији и пракси.

Компјутерски подаци језичке грађе урађени на појединим програмима ван оквира лексикографије пружили с омогућност израде више фреквенцијских речника и психолингвистичких анализа речника. Осим података које овакви речници и пројекти могу понудити лексикографији њихов допринос је и у томе што примена ове технике на мањим узорцима лексичке грађе доприноси усавршавању машинске обраде за шире језичке и културолошке потребе. Значајни у том смислу су програми Душка Витаса, сарадника Математичког института. Психолингвистички приступ основним лексикографским појавама и појмовима послужиће бољем познавању тих појава, прецизнијем тумачењу лексичких одређеница, свестранијем приступању речнику и језику. Све ово су велики доприноси пред којима лексикографија не би смела да се затвара само у оквиру својих прагматских циљева.

Књига *Лексикографија и лексикологија* је драгоцен информатор о развоју наше лексикографије и лексикологије и о њиховим тековинама; она је и значајан докуменат једног успешног научног скупа и са различитих аспеката разматране широке теме назначене у наслову. Она је и одраз једног лингвистичког тренутка и стања у нашој науци о језику, па ће нас њени радови, не само поучити како да прилазимо језичким проблемима, него ће нас подстаћи и да учимо о датим проблемима.